

Dr. Irk Ferenc:

A balesetek ürügyén

A következő — négyrészes — sorozatban a szerző kísérletet tesz arra, hogy a baleseteket tágabb, társadalmi összefüggéseibe ágyazza. Ennek során — a makrokörnyezeten keresztül — kitér az emberi információ szabályozása és a döntés néhány főbb mozgatórugójára. Végül kísérletet tesz arra, hogy a jelenlegi, európai viszonylatban bizonyosan nagyon rossz és bizonytalanul áttekinthetetlen helyzetből kiutat mutasson.

I. rész

1. Ténykép — adatokkal és kérdőjelekkel

Eljáróban arra kell a figyelmet felhívni, hogy évről évre országunkban mintegy tízenkét és fél ezer ember hal meg a legkülönfélébb balesetekben. Ez annyit tesz, mintha tízévenként hazánk térképéről egy közepes nagyságú város lakosságát elnyelné a föld. Egyelőre. A baleseti halálozásról szóló, egy-másfél évtizeddel ezelőtti becslések még az ezredfordulóra is csak 11 ezer körüli számokról adtak ballós előrejelzéseket. Egyre nő az otthoni és szabadidő balesetek részaránya. Amennyiben a jelenlegi tendencia nem változik: a balesetek következtében a következő tíz évben akár kétezerrel is többen veszthetik majd életüket, mint a magunk mögött hagyott évtizedben.

A balesetek miatt az országot (mindannyiunkat) érő és mérhető kár összege egyes becslések szerint eléri, vagy meg is haladja az évi 200 milliárd forintot. Ebből a sumából — ami mellestleg megfelel az évi nemzeti jövedelmünk 7,5%-ának, vagy az évi bruttó hazai termék (GDP) csaknem egyötödének, s mindegy kétszerese az egy évre jutó társadalombiztosítási kiadásoknak — egycsapásra fel lehetne számolni a krónikus lakáshiányt, megoldható volna — a munkaadók és a munka-

vállalók megsarcolása nélkül is — a munkanélküliek támogatása. Ez az összeg elég volna arra is, hogy belőle fejlett autópálya-hálózat épüljön.

Hosszú ideig csak a balesetek két, kutatások, propaganda során előnyben részesített területéről: a foglalkozási és a közlekedési balesetek köréből rendelkezünk egy vagy több évlizedes, viszonylag megbízható, nemzetközi összehasonlíthatóakra is alkalmas adatbázissal. Az otthoni és szabadidő-balesetekről csak reprezentatív (pl. a KSH-nak csaknem egy évtizeddel ezelőtti, kizárólag a felnőtt lakosságra kiterjedő mintavétele, egyes, pl. az Országos Munkavédelmi Tudományos Kutató Intézetben, az Országos Kriminológiai és Kriminológiai Intézetben a 70-es évek végén végzett, kis mintákon folytatott, vagy pl. csak az iskolai balesetekre kiterjedő) vizsgálatok álltak csak évekig rendelkezésre. Ekkor még csak sejteni lehetett (nem utolsósorban külföldi tapasztalatok alapján), hogy a balesetek legnagyobb köréről hiányoznak az információk. Hogy ez ténylegesen mekkora lehet, milyen a belső összetétele, melyek a legveszélyeztetettebb csoportok stb.: csupán halvány elképzeléseink voltak. Tulajdonképpen a másik két, jobban ismert baleseti típus törvényszerűségei alapján próbáltunk meg az ismeretlen típusra is — mint előbb kiderült — jórészt megalapozott, részben azon-

ban egészen téves következtetéseket levonni.

1987 őszén indult meg a Magyar Tudományos Akadémia Baleseti Kutató Szakbizottságának kezdeményezésére az 1988. április 1. és 1989. március 31. között Vas megyében végrehajtott, valamennyi orvosi kezelésben részt vevő baleseti sérülte kiterjedő, tehát a megyében egy éven át tartó teljes körű kérdőíves adatfelvétel, az ezt követő adatfeldolgozás és kiértékelés, amelyet a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Baleseti Kutatócsoportjának megbízásából, annak közel kétmillió forintos anyagi támogatásával végezhetünk el. (E kutatás eredményeiről korábban már e folyóirat hasábjain beszámoltunk.) Így hát e szakbizottság tagjai — sajnos — elmondhatják magukról, hogy Európa e régiójában, a 80-as évtized végén ültörő munkát végeztek.

Meg kell említeni, hogy a baleseti halottak számával korábban sem voltak problémáink, hiszen azt az egészségügyi statisztika hosszú évek óta szolgáltatja. Semmit nem tudunk azonban mindezekig a baleseti sérültek számáról, a balesetekben részeseknek a megelőzés szempontjából lényeges jellemzőiről.

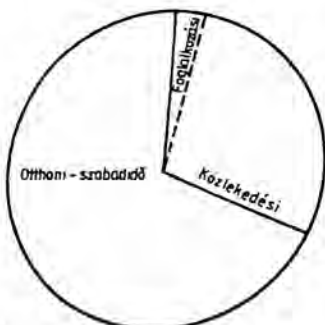
A balesetekben meghaltak számáról az 1. táblázat, a halottak baleseti típusok szerinti megoszlásáról — a Vas megyei saját vizsgálatunk

A balesetekben meghaltak száma

1. táblázat

Év	foglalkozási		közúti közlekedési		egyéb		összesen absz.
	absz.	%	absz.	%	absz.	%	
1981	570	4,6	1603	13,1	10 088	82,3	12 261
1982	565	4,7	1548	12,9	9 864	82,4	11 977
1983	601	4,8	1591	12,6	10 435	82,6	12 627
1984	546	4,4	1590	12,7	10 388	82,9	12 524
1985	507	3,9	1756	13,6	10 679	82,5	12 942
1986	490	3,9	1632	12,9	10 518	83,2	12 640
1987	454	3,6	1573	12,4	10 634	84,0	12 661

Vas megyei saját kutatási alapján — a 2. ábra ad számol. érdemes megjegyezni, hogy a úti, csak sérülésekkel járó balesetekből 2,9-szer többet gyűjtött mint a rendőrség. Más szavakkal durván minden negyedik, csak rüléssel járó balesetről szereznek halóságok tudomást. Már korább is tudtunk bizonyos latenciáról, ez a nagyságrend azért meglep. Akkor is, ha tudjuk: ezeknek korár sem mindegyike (pl. kerékpár- sem jármű részvétele nélküli esés) olyan, amihez rendőrt kellene hívni

1. ábra.

A balesetek fő típusai a halottak szerint

Demográfiai Évkönyvből való. Tiszában vagyok azzal, hogy 1993-ban nem túl illő ilyen régi adatokkal előhozakodni. Azonban, sajnos az utóbbi néhány évben nem volt energia arra, hogy egymással időben is egybevethető adatokhoz sikerüljön jutni. Nemcsak nekem, hanem tudtommal másoknak sem. Elsősorban azért, mert nincsenek ilyenek.

A balesetekben megsérültekről a 2. táblázat, a megsérültek baleseti típusok szerinti megoszlásáról — a

2. táblázat

A balesetekben csak megsérültek száma

Év	foglalkozási absz.	közúti közl. absz.
1981	123 487	23 257
1982	118 174	22 716
1983	117 483	23 895
1984	112 171	24 764
1985	116 366	24 840
1986	108 009	24 822
1987	101 139	25 482

Mind ezek után meglehetősen héz becsülésekre bocsátkozni arra vonatkozóan, hogy valójában hány, orvosi beavatkozást igénylő, sérüléssel járó baleset történhet hazánkban. Különböző számítások szerint — amelyek részletezése szükségtelenül venné igénybe az olvasók remél — a legalacsonyabb (a hatóság tudomására jutott balesetek alapján végzett számítás szerinti) szám mintegy 277 ezer, a legmagasabb — és kétféle számítási módszer szerint is egymáshoz közelálló eredmények alapján — mintegy 1 millió 300 ezer. Más szavakkal: évente minden tízedik embernek van reális esélye arra, hogy orvosi beavatkozást igénylő balesetet szenvedjen. Négytized részben háztartási és szabadidő tevékenysége során.

Az azonban meg kell jegyezni, hogy a balesetek különféle típusában a halálozási valószínűség korántsem azonos. Ebből a szempontból a közlekedés mintegy 5–10-szer veszélyesebb, mint a munkahely, s mintegy két-háromszor olyan veszélyes, mint az otthoni szabad idő tevékenysége.

Tudjuk, hogy külföldön a különféle baleseti típusok egymás közötti aránya nagyon hasonló a hazaiaké. Azt is láthatjuk (különösen az 1. táblázat alapján), hogy a baleseti típusok közötti megoszlás hazánkban hosszabb időn át is lényegében változatlan. Nemkülönben — az 1. és a 2. táblázat összehasonlítása során —, hogy a halottak és a sérültek egymás közötti aránya is közel állandó. Mindez feljogosíthat arra, hogy — mivel a közlekedési balesetek körében nemzetközi összehasonlításra van lehetőség — magyarországi és egyes külföldi országok közlekedési baleseti közötti összehasonlítás alapján vonjunk le következtetéseket az egész hazai (ezen belül is a nagy

2. ábra. A balesetek fő típusai

alján — az 1. ábra ad számot. Megjegyzem, hogy mivel egységes baleseti adatfelvételt hozánkban még halottak baleseti típusok szerinti bontásában sincs, az ún. egyéb kategóriában bizonyos mértékű, de a nagyságrendekre vonatkozóan jelentéktelen bizonytalanság adódik. Táblázatban az első adatsor a munkavédelem gyűjtéséből származik és szűk körben közlekedési baleseteket tartalmaz, a második a KSH közlekedési baleseti kiadványából, s kis részben foglalkozási baleseteket is magában foglal, a negyedik a KSH Statisztikai Évkönyvből ered (ami viszont a Demográfiai Évkönyvben szereplő halálozási adatoktól csekély mértékben eltér). A harmadik szlop ezek alapján került kiszámításra. Ami a lényeg: baleseti halottak több mint negyötödét kitevő tevékenységről alig vannak ismereteink. Táblázat alján szereplő elkülönítéssel felső sorában a foglalkozási közlekedési adatok a Vas megalapítói lekérdésekből származnak. Ugyanezen sor utolsó oszlop az 1987-es adatokat tartalmaz

többséget kitevő háztartási — szabadidő) baleseti helyzetünkre. Ezekről a 3—4. órák adnak számot, összehasonlításként Magyarország mellett egy nyugat-európai kis ország: Hollandia szerepel. Különösen a halottak viszonyzámainál döbbenetes hazánk kétsége, ami legalább 12—15 év. A sérült-számunknál már jóval kedvezőbb a helyzet. E két változó együttes értelmezése arra utal, hogy nálunk — Nyugat- és Észak-Európa-hoz képest — nem elsősorban az a baj, hogy sok a baleset, hanem az, hogy a balesetek kimentele nagyon súlyos. S ha a fentebb irtakal elfogadjuk, ez a teljes baleseti képnket jellemzi.

E tetemes veszteség löbbsége emberi gondatlanságból ered. Hogyan lehetne e gyengénk ellen hatósan fellépni? A válasz nem egyszerű. Sokféle irányból elindul, számos kísérlet zajlott és zajlik ennek érdekében napjainkban is.

Hiba volna azt képzeln, hogy csak a 20. század embere néz szembe a kérdéssel — olykor nagyon elkeseredve és teljesen tanácstalanul. A fáradozások kezdetei több ezer évre nyúlnak vissza. Természetesen az elmúlt századokban valamivel nehezebb volt gondatlan magatartással hirtelen és mások számára teljesen váratlanul súlyos következményt előidézni. Manapság emberek milliói forognak veszélyben, s néznek szembe (akár akarják, akár nem, akár tudnak róla, akár nem) a balesetek súlyos következményével. Amennyiben nem teszünk jót s jól: a jövő kilátásai még komorabbak.

Talán a balesetek következményei azok, amelyek az embereket leginkább felrázzák. Hiszen a háttérösszefüggésekről, az okok mélyebb szövevényéről az átlagpolgárnak csak felületes elképzelései vannak. Épp ezért gondolják nagyon sokan úgy, hogy a megelőzés érdekében büntetni kell — méghozzá keményen. Pedig ha a számok mögé nézünk, könnyen rájöhettünk: a hagyományos büntetés e körben egyáltalában nem csodafegyver. Mostanság évente több mint ölezer a gondatlanságból büncselekményt elkövetők száma. Felgyorsult technikai fejlődésünk utóbbi negyedszázadában már másfél százazren kerültek a bíróságok elé. Sokan közülük hosszú évekre voltak kénytelenek megválni szokásos munkájuk-

tól, családjuktól, megszokott környezetüktől és — nem utolsósorban — személyes szabadságuktól. Arról pedig még a statisztikák alapján is csak halvány elképzeléseink vannak, hogy hány embert sújtottak szabadságelvonással nem járó büntetéssel, bírsággal. Számuk az elmúlt negyedszázad alatt milliós nagyságrendet ért el, hiszen csak közlekedési szabálysértések miatt évente 130—160 ezer embert bírságnak meg.

A balesetek száma mindezek ellenére nem akar csökkenni. Legalábbis nem egyenletesen és nem mindenütt. Úgy tűnik ezek után, hogy a megoldást továbbra sem az fogja jeleníteni, ha még szűlesebb körben és még szigorúbb büntetésekkel kell az embereknek szembenéznük. A balesetsökkentésnek márcsak azért sem lehet ez az irányzat a kulcsa, mert nagyon is kétséges, hogy valójában azok, vagy csak azok bűnhődnek-e, akiknek erre szükségük volna. S ak úgy büntetteknek-e meg, ahogy kellene? Mennyire egyenlők az esélyek erre? Nincs-e szó most is — mint az élet annyi más területén — hátrányos helyzetről, aminek következtében egyes csoportoknak a büntetésre igazatlanul nagyobb az esélyük, mint másoknak? Kik sorolhatók hát valójában a büntetéssel sújtottak közé? Csak a valóban bűnösöket találjuk itt, vagy szép számban vannak közöttük bűnbakok is? És ha ez utóbbi körbe sokan tartoznak, miként lehetne fellépni e kedvezőtlen helyzettel szemben? Mert aki csak kicsit is járatos e területen, tudja, hogy ha valahol, itt valóban gyakran igaz a mondás: „a szegény embert még az ág is húzza”. Tegyük hozzá gyorsan: sokszor, de nem mindig. Miként ezt még látni fogjuk: szelekciós mechanizmusunk gyakran rosszul működik. Ezzel összefüggésben azonban feladatunknak kell tekintenünk, hogy megvizsgáljuk és legalább megértsük a gyenge pontokat.

Első feladatunk, hogy megnézzük: a most vizsgált életerületen milyen ismérvek választják el egymástól az emberek három nagy csoportját? Miben különbözik egymástól egyrészt a teljesen normális és a már deviáns, de még nem bűnös, másrészt ez utóbbi a bűnöstől? A megkülönböztetés alapjául szolgáló ismérvek objektívek-e, vagy inkább szubjektív szempontok húzódnak-e meg a háttérben? Az egyes

csoportok alapjául szolgáló determinánsok inkább szükség- vagy inkább véletlenszerűek-e? S ezek, a viselkedés megítéléséhez legfontosabb szempontként szerepeltelett determinánsok jellegüket tekintve főként külsők, a cselekvő ember szubjektumán kívülről-e, vagy jórészt belsők-e, amelyek erős akarattal, az egyén személyiségének megváltoztatásával módosíthatók? S ha erre elvileg van lehetőség, mekkora a siker esélye? Miért oly nehezek és bizonytalanok e beavatkozás kilátásai?

Kérdésünk már van bőven. Jó volna legalább egy kis részükre elfogadható, megalapozott válaszokat is találni. Keressük őket együtt!

2. A társadalom

1.1. A közvélemény és a deviancia

Elsőként vizsgáljuk meg azt, hogy vajon mennyire egységes a VÉLEKEDÉS A NORMALITÁS — ABNORMALITÁS HATÁRAIRÓL? Előzetes bizonyítás nélkül, máris tesztögezheljük: az egyezés nem mindig teljes. Sőt, igen gyakran homlokegyenest ellenkezőek a nézetek. De vajon miért? Miért ítélkezünk igen gyakran, külsőleg nagyon hasonló körülmények között megvalósított tetteiről annyira különbözőképpen? Miért függ álláspontunk például attól (is), hogy a tettet valaki számunkra valóidegen, a szomszédunk vagy éppen az anyánk valósította meg? Olykor miért olyan nagy a különbség a hatalom képviselőjének, a közvéleménynek, valamely, a tettelssel vagy a sértettel közeli kapcsolatban álló kiscsoportnak, és végül a legközelebből érintetteknek a szemlélete között? Ahhoz, hogy a kérdésekre csak valamennyire is igaz válaszokhoz juthassunk, a közös tőről származó gyökereket elágazásai után kell elsősorban gondosan nyomon követni. Súlyos hiba, tévútra vivő leegyszerűsítés olyan közhelyszerű bölcsességekkel agyoncsapni a feltett kérdéseket, mint az empátia vagy a felelősségvállalási készség, hiánya, az agresszivitás, az embertársak iránti közömbösség és más hasonlók. Ezek a szempontok is számitásba jönnek vagy legalábbis jöhetnek, de legfeljebb csak másodsorban. (Mint látni fogjuk: nem vall túl nagy bölcsességre, ha ezeket a viselkedést formáló motívumokat ne-

vezük a szabályszegések mögött meghúzódó fő okoknak.) Az okok elsődlegesen az ismereitek, összefüggések sokrétű (a közvellen érintettek és a rajtuk kívül eső, különböző távolságokra levők körében laposztható) hiányosságaiból eredeztetelhetők. Amennyiben ebben a körben megpróbálunk valami módon — például a szemének nevezhető lévszemék, féligazságok kispróvéval — rendet teremteni: már jó esélyünk van arra, hogy többet s jobban tudunk, mint ennek előtte.

Most azonban egy időre térjünk vissza az imént már közlve említett **ELŐTÉTELE**thez! Úgy gondolom, az a legfőbb alapja annak, hogy más ember viselkedését oly gyakran nem értjük meg. Minél erősebb ez a higad gondolkodást, józan ítéllelalkodást akadályozó erő, annál fáradtságosabb a leküzdése. Erre pedig nagy szükség van. Mint látni fogjuk: az összedöntésre váró épület vasbeton szilárdságú alapon áll, falai sok támogatást bírnak. Különféle oldalakról támogatja az ismerethiány, a felszínes tájékozatlanság vagy éppenséggel a teljes tudatlanság, tudatosan vagy tudatlanul a fontos összefüggések elhallgatása által féligazságokká korcsosult tények, félelem a valósággal való őszinte szembenézésről, bizonyos szinteken lényeges összefüggések tudatos figyelmen kívül hagyása. Mind az információhiány, mind a félreinformálás más szinteken a gondolkodást bántja meg, mert gyakran a tudás köntösébe van öltöztetve és általában a sok ember befolyásolására alkalmas tekintélyelvre építkezik. Miként az élet számos más területén, ehelyül is gyakran képtelenek vagyunk nézeteinket normális vitákban ütköztetni. Az eltérő felfogások sokszor nem bontakozhatnak ki, mert a nézetek képviselői között nemegyszer akadnak olyanok, akik egyáltalán nem a másik fél meggyőzésére, hanem arra törekednek, hogy ellenfelükkel szemben kiütéses győzelmet arassanak. Ez az emberitpus valójában nem is kíváncsi a másik fél érveire (s így az igazságra sem), hanem magát csálhatatlannak tartva egyenesen meg van sértődve, ha más is véleményét merészen nyilvánítani olyan kérdésben, amelynek ő az elismert szakértője, az egyedül igaz ismeret kizárólagos birtokosa.

Súlyos gond, hogy sokszor a tájékozatlan és ezért tudatlan közvé-

mény, a dilettánsok nézetei a mérvadók. Ezek szorított háttérbe a hozzáértők szemléletét. A hagyományok, a megszokás azok jelenlős részének szeméti és füléti is betaposzítják, akiknek érzékszervei pedig pozíciójuknál fogva nyitottaknak kellene lenniük.

Példaként nézzünk meg egy igen széles körben elterjedt, sok bajt okozó emberi tulajdonságot: a nemtörődömséget. A probléma már ott kezdődik, hogy — előítéleteli eréjének függvényében — van, aki tudatosság, van, aki hanyagságot vél felfedezni mögötte. Mindjárti szövegük le: az előbbi lehet vélelmezni, bizonyítatlan azonban — kivéve, ha az érintett erről kifejezett nyilatkozatot tesz — aligha. Vegyük alapesetnek azt, hogy a nemtörődömség — most ne vizsgáljuk, milyen mélyebb okok folytán — a társadalom által normálisnak tekintett és ezért telerőt viselkedés egyik megnyilvánulása! Mármost kérdés: hol húzódik az a láthatatlan határ, melyek azok az ismérvek, amelyek ezt a tulajdonságot a löbbségtől eltérővé teszik, azaz a deviancia jegyeivel ruházzák fel? Nagyfokú általánosítással azt mondhatjuk, hogy a nemtörődöm ember csak bizonyos élelterületeken, bizonyos körülmények között válhat devianssá. Így például a mindenkori környezet tartós (bár jöllehet akaratlan) idegesítése már annak számít. Ez leginkább a nagyfokú feledékenységben nyilvánul meg. Egyszer-egyszer mindenki elfelejti felhúzni az ébresztőóróját. Rendszeresen viszont emiatt kevesen késnek el munkahelyükről. Néha bárkivel előfordulhat, hogy valamilyen rábízott munkát elfelejt elvégezni. Akivel ez gyakran történik meg: környezetében devianssá válik.

Itt álljunk is meg egy pillanatra! Fontos leszögezni azt, hogy a mindenkori környezet ítéléte (aminek köre adott esetben igen jól lehet és jogi formába öltözve is megjelenhet) dönti el a tett (vagy ennek elmulasztása) még normális-e, vagy már devians.

A következő — és az előbbihez szorosan kapcsolódó — kérdés az, hogy **MITŐL VÁLIK AZ EMBER BÜNOSSÉ?** Pontosítva a kérdésfeltevést (és elkerülve az elmélkedést az elikai és a jogi bűn fogalma közötti eltérésekről): mely ismérvek azok, amelyek az előbbi fokozatot meghaladóan, bármiféle jogi (közelebről:

büntetőjogi) következményt, büntetéssel fenyegetést vonnak maguk után?

Ha jól utánagondolunk: egyellen ilyen ismeret nevezhetünk meg. Ez pedig a **KÖVETKEZMÉNY**. Bizonyos élelterületeken bizonyos következményeknek kell megvalósulniuk ahhoz, hogy a megítélésben minőségi ugrás következze be. (Ezek nagyon elérőek lehetnek, sőt egyes esetekben a következmény közvellen veszélye is már ezt jelenti.) A szóban forgó élelterületek egyébként a már devians, de még nem bűnös körnél egyes esetekben szűkebbek is lehetnek, míg más alkalmakkor a két kör azonos. Példa e tények bizonyítására aligha szükséges.

Nézzünk inkább utána annak, hogyan is állunk a következmények megítélésével? Hogyan vélekedik, mennyire következetesen és racionálisan néz szembe az állagember és a jog a tényekkel? Miként fűzi fel a normálistól a bűnös vezető láncra az eltérő következményeket?

Megállapíthatjuk, hogy ez a problémakézelés meglehetősen különös, racionálisnak pedig éppenséggel nem nevezhető. A legenyhébb megítélés alá esnek (és így löbbsnyire még a normalitás fogalma alá tartoznak) azok a körök, amelyek hosszú távon és bizonyítatlan (kis) valószínűséggel következnek be. Legyenek a potenciális veszteségek barmekkorak, ha társadalmi — uralmi vélekedés szerint az ilyen következmény valószínűség kicsi: az elviselhetőség határain belül marad. Ha ez a kör kockázatos tevékenység következménye: az előnyök fénye törvénytlenül elhalványítja a lehetséges hátrányokat. (I. például atom- vagy vízi erömű.)

Leginkább a már devians, de még nem bűnös kategóriába kerül annak a potenciális következménynek az előidézője, akinek tette hosszú távon nagy valószínűséggel jelentős kárt eredményezhet, vagy bizonyítatlan (bármikor bekövetkezhető) valószínűséggel (az előbbihez képest sokkal) kisebb károhoz vezethet. Előbbire példa a talaj- és levegőszennyezés, az utóbbira a kockázatos járművezetés. E körben érdekes módon az uralmi és a közvélelmenyi álláspont már elvállik egymástól. Az előbbi — hogy a felelősséget elháríthassa magáról — olyan szabályokat hoz, amelyekkel apparátusával oha, vagy csak viszonylag ritkán hajt, illetve

hajtat végre. A közvélemény — az uralmi tájékoztatások és az egyéb, a társadalmi rendszer jellegéből adódó információk és kultúráképző forrásai függvényében — az előbbire (minél távolabbinak véli a veszélyt, annál inkább) beletörődően, az utóbbira viszont igen érzékenyen reagál. Egy példával élve: az emberek inkább tolerálják a harminc év múlva esetleg bekövetkező olyan katasztrófát, ami az egész emberi élet megsemmisülését eredményezheti, mint ma egy baleset folyamánaként egyetlen ismerősük elvesztését. Ezek után már aligha meglepő, hogy a harmadik csoportba tartozó jelenségeknél a rendszer ellentmond mindenféle józan észnek, természetlogikának. A rövid távon (leginkább valamilyen egy mozzanatlú telttel követően azonnal), tehát az előzőek valószínűségétől különbözően, a bizonyosan bekövetkező (már bekövetkezett), s a korábban tárgyalt potenciális következményekhez képest bizonyosan csekély kárt a lakosság többsége ma még szigorúan ítéli meg. Ne feledjük: egy esetleges atomerőmű-robbanásához, egy több milliós vagy tizmilliós lakosságot kiszolgáló környezeti folyamat elpusztításához képest a legnagyobb közlekedési vagy ipari szerencsétlenség a maga több tucat halottjával, sebesültjével, a szerencsétlenséggel közvetlenül vagy közvetve érintett személyek körével együtt is csekély, hogy azt ne mondjuk: alig említésre méltó. Diszkontáló problémakezelésünk eredményez csak hamis arányokat.

Tény, hogy ez mindig is így volt. Csak éppenséggel tíz, húsz, esetleg ötven vagy száz évvel ezelőli az embereknek csupán egyféle lehetőség kellett szembenézniük. Nem volt módjuk diszkontálni, mert hiányzott a „fejlettségnek” az a foka, amely lehetővé tette, hogy az ember elveszítse uralmát környezet felett. Nem tudta magát túlnépésíteni, nem tudta levegőforrásait kiirtani, nem tudta nukleáris háborúval önmagát mindenesetül megszüntetni. Amíg tehát a valóság megváltozott, addig a rá való reagálás nem, vagy csak alig. De vajon miért? Mi az oka annak,

hogy nem vagyunk képesek valóságnak megfelelő arány- és veszély-érzékelésre? Milyen szempontok szabályozzák előítéleteinket? Ezekre a kérdésekre a lovábbiakban még visszatérek.

Előbb azonban a nagyvilág közös gondjait magunk mögött hagyva, térjünk vissza kis hazánkba! Itt keressük meg a bűnösöket! Vagy a bűnbakokat? Azokat, akik — bármelyik csoportba is tartozzanak a kettő közül — veszélyes, kárt előidéző tetteiket egyszer büntetlenül ússzák meg, mászor nagyon súlyosan bűnhődnek miatt. A megbüntettek (bűnösök és bűnbakok egyaránt) többszörösen **HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK**. Miért? Azért, mert a büntetés sok, nálunk civilizáltabb országokhoz képest nagyobb szigorúval mérül társul a bűnelkerülést segítő számos intézményfajta hiánya. Az iparilag fejlett országokhoz képest tehát nálunk nemcsak a büntetés szigorú nagyobb, hanem — azonos személységlet, azonos beállítottság és azonos viselkedési feltételezve — annak lehetőség, valószínűsége is, hogy hibázásának súlyos (büntetést érdemlő) következménye lesz. Az okok messze vezetnek. Most eradjunk néhányank a nyomába!

2.2. Társadalmi változások és ellentmondásokkal

Előljáróban szögezzük le! Az okokat ezúttal a társadalmi uralmi rendszerben keressük. Az itt tapasztalható ellentmondások következményei lesznek mindazok a további — az előbbihez képest immár partikuláris — problémák, ellentmondások, amelyekről majd még szó lesz. Számos, előre látható és előre nem észlelhető következményt idéznek elő társadalomirányítási rendszerünk hibái és ellentmondásai. Ezek tükröződnek vissza a hibás emberi magatartásban, a káros következményben.

Elemzésünket kezdjük a **LÉT** és a **TUDAT** viszonyával! Régi igazság, sőt immár közhely, hogy a lét meghatározza a tudatot. (Akkor is, ha manapság egyes széplelkek úgy vélik: erről napjainkban nem illik beszélni.) Kérdés azonban, hogy

mennyire? S ha nagymértékben a kettő között a lávolság, akkor milyen kihatással lesznek a fejlődés eme egyenletességének a társadalom egészére, benne az egyes rétegekre, csoportokra, közösségekre, végső soron az egyedi emberre? Mit vesz észre mindebből társadalmunk, mit tesz az egyensúly fenntartása vagy helyreállítása érdekében?

Már az előadottakból is következik, ezért leszögezhetjük: a lét és tudat viszonyát nem szabad mechanikusan értelmezni. Sajnos, arról kevés szó szokott esni, hogy mit kell érteni e joggal kifogásolt szemlélet ellentétlén! Azt mindenesetre, hogy amennyiben a létfeltételek egy bizonyos mértéken túl elhúznak a tudati viszonyok mellett, ez a további fejlődést lelassítja, sőt meg is rekeszteli. Egerszerűen azért, mert a lét fejlődésének feltétele a hozzá tartozó tudat bizonyos készütségi fokának megfelelő készenléti állapota. A tudat akkumuláló forrása a **KULTÚRA**, ennek pedig legfontosabb lámsza a szilárd **ÉRTÉKRENDISZER**. A tudat másik oldalról az **ÉLETMÓD** és az **ÉLETMINŐSÉG** befolyásolja leginkább.

Több évtizedes kényszerű hallgatás után a nyolcvanas évek elejétől végre már bő teret kaphatnak az említettekkel kapcsolatos, esetenként rendkívül súlyos zavarok. Más kérdés, hogy ezek csökkentésére jóformán semmiféle hatékony stratégia nem készült. S nincs ez másképp az ún. rendszerváltás óta sem. Miként a későbbi időkhöz, úgy ma is lehet beszélni róluk — ennyi és nem több, amire a 80-as és az eddigi 90-es évek társadalomalkotóinak felelősségérzetéből, problémaérzékenységéből futotta. Így ma már sok szó esik a hamis, a továbbhaladást gátló vagy a kívánattól eltérő irányba vezető értékrendről, röviden: az értékrendszer zavarairól. A diszkontáló problémakezelésről már volt szó. A társadalmi — nemzetközi (társadalomközi) szinten megfigyelhető mechanizmusok az egyes emberek (legalábbis a többség) gondolkodását, cselekvési stratégiáját reflexszerűen, könyörtelenül meghatározzák.